

De onschuldwaan in de (forensische) psychiatrie

door Dr. R. C. Hoekstra*

'Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede'.
(1 Thessalonicenzen 5 : 21)

In de forensisch psychiatrische praxis werden wij een tiental malen geconfronteerd met het probleem van de onschuldwaan. Het betrof mannen die een brandstichting, een seksuele doding of meerdere malen een verkrachting hadden gepleegd (zowel in een homoseksueel als een heteroseksueel contact, waarbij de slachtoffers zowel kinderen als volwassenen waren) en de daders er rotsvast van overtuigd waren, dat zij de ten laste gelegde daad niet gepleegd hadden. Karl Jaspers (1) stelde in zijn *Allgemeine Psychopathologie* een drietal kenmerken op van de waanvorming:

- 1 – waanpatiënten worden gekenmerkt door een rotsvaste overtuiging en subjectieve zekerheid over wat door hen gesteld wordt;
- 2 – deze overtuiging en zekerheid kunnen niet beïnvloed worden door nieuwe ervaringen en dwingende conclusies;
- 3 – de inhoud van de waan blijkt niet met feiten gestaafd te kunnen worden.

Naar de genese onderscheidt Jaspers twee categorieën:

a – de ene uit begrijpelijke affecties voortkomende waan, ontstaan uit schokkende, krenkende en ondermeer het schuldgevoel rakende belevenissen, waarbij drogwaarnemingen door een veranderde bewustzijnstoestand van belang zijn. Jaspers noemt deze vorm van wanen evenwel: waanachtige ideeën. Ze komen vooral voor bij de ten onzent door van Dijk (2) in zijn proefschrift beschreven psychogene psychosen. Het lijkt me toch juist deze categorie een waan te blijven noemen.

b – deze categorie van waanvorming zou gekenmerkt worden, doordat ze psychologisch niet te 'verstehen' zijn. Het zou fenomenologisch 'etwas Letztes' zijn. Gezien ondermeer het werk van Laing c.s. (3) over gezinspatronen bij schizofrenen en van Bateson c.s. (4, 5, 6) over de dubbelsignalen in de communicatie, vooral in de symbiotische double-bind relatie (7) beginnen wij de voorheen niet of nauwelijks te 'verstehen' wanen, beter in hun betekenis en ontstaan te doorzien. Gelukkig is het woord van Jaspers 'etwas Letztes' nog niet 'das letzte Wort'.

Met het meer 'verstehen' van de waan door de psychiater, begrijpen wij de mens die in zijn conflicten gevangen zit, beter en wordt de mogelijkheid tot een communicatie, die wederzijds begrepen en

* Zenuwarts verbonden aan de S. van Mesdagkliniek te Groningen.

verstaan wordt, groter.

Maar terug naar de onschuldwaan, allereerst naar de casuïstiek: 1 — Patiënt A., een 41-jarige politieinspecteur, vader van drie kinderen, werd enkele keren berecht wegens een verkrachting, waarbij hij de schuld ten stelligste ontkende en politie- en justitieautoriteiten beschuldigde van de grofste dwalingen en onjuistheden. Ten slotte werd A., op grond van een psychiatrisch rapport, door de rechtbank 'ter beschikking gesteld van de regering'. De man weigerde systematisch de behandeling, omdat hij zich onschuldig waande en zei dat de politiemensen en rechters, die zulke blunders maakten, behandeld moesten worden. De diagnose bij A. luidde: onschuldwaan bij een intelligente man met paranoïde karaktertrekken, die lijdende is aan een ontwikkelingspsychopathie. Enkele keren ging A. met proefverlof, tijdens hetwelk hij evenzo vaak zeer snel recidiveerde, daarbij stellig zijn schuld ontkennend.

2 — Patiënt B., 30 jaar, los arbeider, gehuwd tijdens zijn verblijf in een kliniek, waarin hij op grond van een ter beschikkingstelling van de regering, 'van Harent-wege' werd verpleegd. Voordien was hij al enkele keren veroordeeld wegens verkrachting van vrouwen, wat hij steeds ontkende. Er had zich een sterke wrok tegen politie- en justitiefunctionarissen ontwikkeld en de patiënt isoleerde zich van het personeel en zijn medepatiënten. Toen de bibliothecaris een prachtige plaat uit een boekwerk terugvond aan de wand van B.'s verblijf, zei hij deze plaat al jaren in zijn bezit te hebben en inderdaad getroffen te zijn door het feit dat juist die plaat niet aanwezig was in het boekwerk, dat hij een week geleden geleend had. Maar het bleek 'boter aan de galg gesmeerd' om B. van zijn schuld te overtuigen en reeds zeer spoedig onttrok hij zich aan elk gesprek over dit thema. Sinds enige tijd kende hij een 'te goeder naam en faam' bekend staand meisje, dat 'per ongeluk' een kind gekregen had en de familie zijnerzijds — de vader van de betrokkene was van de onschuld van zijn zoon overtuigd — ijverde om een huwelijk tot stand te brengen, als zo vaak van de mening overtuigd, dat dan 'de onaangename vergissingen van de justitie' wel afgelopen zouden zijn. De leiding van de inrichting waar B. destijds verbleef, gaf onderzochte, daarin gesteund door de rechtbank, geen toestemming tot dit huwelijk op grond van de ernst van de psychische stoornis. Na een beroep van B. op de Kroon en een onderzoek van twee — onafhankelijke — psychiaters, werd het huwelijk alsnog in de inrichting feestelijk gesloten. De psychiaters verklaarden dat 'dergelijke verkrachtingsgeschiedenissen' in bepaalde landelijke streken tot het gangbare patroon behoorden en meenden ook dat een huwelijk van B., zeker met zo'n keurig meisje, een eind aan alle problemen zou maken. Het personeel van de inrichting vroeg zich overigens wel af of de blauwe plekken in de hals van de slachtoffers ook tot een dergelijk gangbaar patroon behoorden. Eén van de eerste keren dat B. in het kader van zijn resocialisatie toestemming kreeg zonder begeleider de stad in te gaan, pleegde hij een ernstig agressief delict jegens een prostituée, dat hij ten stelligste ontkende, maar waar hij opnieuw voor werd veroordeeld. Overi-

gens verklaarde B.'s echtgenote achteraf, dat B. haar en haar kind soms lichamelijk maltraiteerde.

3 — Patiënt C., een ongehuwde 35-jarige man, verbleef in een inrichting voor t.b.r.-gestelden, omdat hij onder invloed van alcohol een kapitale boerderij in brand gestoken had, wat hij ontkende. Op grond van een gerechtelijke uitspraak moest C. in onmiddellijke vrijheid worden gesteld. Binnen enkele maanden werd C. opnieuw veroordeeld wegens brandstichting, weer in een kapitale boerderij en eveneens weer onder invloed. C. ontkende weer elke schuld. Hij verbleef enkele jaren in een inrichting voor t.b.r.-gestelden, waar niet consequent en diepgaand op de persoonlijke problematiek van de betrokkenen wordt ingegaan, maar meer rechtstreeks naar resocialisatie wordt gestreefd. Toen C. op grond van zijn goed gedrag met proefverlof ging, pleegde hij, enkele weken na zijn ontslag uit de inrichting, een seksuele doding (8), die hij ontkende.

Bij onderzoek — direct na het delict — van twee delinquenten, de één na een seksuele doding, de ander na een paedophiel delict, die beiden fel hun onschuld claimden, bleek het mogelijk dat zij tot een openlijke uitspraak over het door hen gepleegde delict kwamen. Dit nadat gedurende enkele maanden intensieve gesprekken plaatsvonden, waarbij naar een psychotherapie werd toegewerkt. Bij mensen, die zich langer, soms jaren, onschuldig waanden, bleek deze waan zo 'verhard', dat deze niet te doorbreken was. Het lijkt daarom van uiterst belang in een zeer vroeg stadium psychiatrische-psychotherapeutische hulp te realiseren bij delinquenten met een onschuldwaan, vooral met het oog op de preventie, daar bij een niet doorbroken onschuldwaan recidief of het plegen van een nog zwaardere delict — zeer korte tijd na ontslag — bijna zeker is.

In de psychologische 'make-up' van lijdens aan een onschuldwaan valt het onbehouwene, het pseudo-stoere, pseudo-mannelijke gedrag op, hoewel de slachtoffersrol hun bij tijd en wijle ook wel past. Meestal wordt een duidelijke pseudologia fantastica aangetroffen, waarbij de vuistregel van Fenichel (10) bijna altijd opgeld doet: 'als datgene, wat kennelijk onwaar is, door de ander voor waar gehouden wordt, dan is mogelijk onwaar, waarvoor ik zo bang ben dat waar is, namelijk dat ik door de ander om mijn fantasieën — daden — gestraft, gecasteerd kan worden'.

De delinquent, die lijdt aan een onschuldwaan, waant uit een dodelijke angst voor een ander, maar ook uit een dodelijke angst voor zichzelf. Bij een diepgaand onderzoek blijkt namelijk een duidelijke 'splitsing' in de persoonlijkheidslagen aanwezig te zijn, welke door Le Coultre (9) fraai werd beschreven. Als het namelijk gelukt een dieper contact met deze mensen op te bouwen, waarbij de onderzoeker op een invoelende, niet-beschuldigende wijze vasthoudt aan zijn duidelijke overtuiging dat betrokkene toch de dader is, blijkt achter het pseudo-stoere masker van de afweerdiging, een gevoelige, angstige, kinderlijke mens schuil te gaan, een mens, die het voor zichzelf niet waar kan houden, die het van zichzelf on-

voorstelbaar vindt, dat hij zo'n delict gepleegd heeft. Voor de beschouwer is het duidelijk dat de ego-sterkte niet groot genoeg is om pijnlijke inzichten over het eigen 'zó-zijn' en het eigen 'zó-doen' te aanvaarden, uit angst voor desintegratie. Deze pijnlijke inzichten moeten uit psychisch zelfbehoud geloochend worden. Bij psychologisch en psychiatrisch onderzoek blijkt bij deze mensen de loochening het meest gehanteerde afweermechanisme te zijn. In de kinderlijke ontwikkeling komt de loochening als natuurlijk afweermechanisme het meest tot ontplooiing in de overgangperiode tussen de praec-oedipale en de oedipale fase, als het kind moet leren het geslachtsverschil te aanvaarden en dit aanvankelijk wenst te loochenen. Bij het maken van een ontwikkelingsprofiel volgens Anna Freud (11) blijkt de fixatie en/of de regressie in de persoonlijkheidsontwikkeling van deze mensen dan ook juist in deze fase te liggen. Bij de diagnose wordt het meest gedacht óf aan een ontwikkelingspsychopathie die overwegend zijn wortels in de praec-oedipale fase heeft — al of niet met een later ontstane neurotische bovenbouw, óf aan een psychopathiform syndroom bij een karakterneurose, die overwegend zijn wortels heeft in de oedipale fase. De beschouwingen van de Duitse kinderpsychiater Lempp (12) lijken deze zienswijze van de onschuldwaan als regressiefenomeen naar een vroegkinderlijke fase te ondersteunen: 'ob der Wahn den wir weitgehend nach eine normal psychologische kindliche Denk- und Erlebnisweise nennen können, auch beim erwachsenen Psychotiker nicht im Grunde eine Regression in eine infantiele Reaktionsweise bedeutet. Betrachtet man allerdings diese Regression unter finalen Gesichtspunkten oder auch verhaltenspsychologisch, so ist zu bedenken, dass jedes Kind auf Erfahrungen und Erlebnisse zurückblicken kann, in welches es in der Situation einer solchen angstvollen wahnhaften Reaktion, die liebevolle, schützende Zuwendung der Umgebung, insbesondere seiner Eltern, erfahren hat'. Of zoals de Franse psychiater Gabel (13) het vanuit zijn denkwereid ziet: 'C'est la structure dialectique de son insertion dans le monde, qui défend l'homme contre le délire'.

Of zoals de Nederlander P. C. Kuiper (14) het in het Duits formuleert: 'Die Antwort die wir auf die Frage 'Warum Wahn' geben können, scheint zu lauten, dass es für den Patienten unerträglich ist, anzunehmen, sein Gedanke sei nicht Wahr'.

Wat de onschuldwaan bij delinquenten betreft zou daaraan toegevoegd moeten worden dat het voor de patiënt onverdraaglijk is aan te nemen dat zijn gedachten — en vooral zijn daden — maar al te waar zijn.

Von Bayer (15) beschrijft de waan als 'Irrtum der mitmenschlichen Begegnung'. Bij het kind verdwijnen de waanachtige gedachten in relatie met de ouders indien dezen in hun leven de woorden basic-trust en basic-security inhoud en ontplooiing geven. Zo kan door een delict — ook een dwaalweg van de menselijke ontmoeting — een zodanige schok ontstaan, dat de patiënt wel terug moet vallen naar een kinderlijke, waanachtige vorm van denken. Dit denken kan bij volwassenen de vorm van een echte waan aannemen. En

dan kan een met vaste deskundige hand dóórwerken van de verwarrende levenssituaties, die tot het delict voerden, het aanvaarden van de realiteit van het delict en van de realiteit, het zélf gedaan te hebben, plaatsvinden.

In de psychopathologie van het leven van alledag (16) ontmoeten we vaak microvormen van deze onschuldwaan: huwelijksconflicten, hoge autoriteiten in crisissituaties, verkeersdeelnemers na een ernstig verkeersongeval etc. Een iets andere vorm van onschuldwaan is het door medische specialisten moeten loochenen van eigen maligne somatische aandoeningen, evenals het door eigen blinde vlekken van psychiaters en psychotherapeuten niet kunnen waarnemen en dus niet kunnen behandelen van psychische stoornissen bij hun patiënten. Onder een vergrootglas zien we deze microvormen van onschuldwaan in de psychoanalyse. Een academisch gevormd man, die enige jaren bij schrijver dezes in analyse was, loochende voortdurend zijn agressief destructieve fantasieën en impulsen jegens de analyticus, hoe die ook geduid werden. De analysant wist elke duiding in die richting weg te rationaliseren, totdat hij door een 'Fehlleistung' zijnerzijds ineens overtuigd raakte. Analysant moest een overlijdensakte opmaken waarop hij in plaats van de naam van de overledene de naam van zijn analyticus invulde. Iets later in de analyse toonde hij fraai aan hoe hij zijn agressie 'verbloemde'. Hij vroeg na een langdurig zwijgen of mijn vrouw ook een bouquet bloemen zou accepteren, als hij die aan haar stuurde! Ik zei: 'dat is een zaak van mijn vrouw, maar waarom zou U die bloemen willen sturen?'

Analysant: 'nou als U ziek wordt, bijvoorbeeld een hartinfarct . . .'
(Analysant's vader had al vier hartinfarcten doorgemaakt en patiënt hoopte vurig dat zijn vader in de volgende zou blijven.) Dezelfde analysant stond eens — tijdens sterke afweerfase — vijf minuten voor mijn deur, toen ik hem zag staan. Ik vroeg hem waarom hij niet gebeld had. 'De bel is defect', zei hij, waarop ik hem demonstreerde dat deze niet defect was. In de analyse werd het duidelijk, dat hij dacht gebeld te hebben, maar het niet gedaan had. Dit werd uitvoerig doorgewerkt. Wie schetst echter mijn verbazing dat analysant's eerste opmerking de volgende dag was: 'U heeft de bel ook gerepareerd, hij is veel luider'.

Het is goed deze microvormen van de onschuldwaan in de analytische situatie en in de psychopathologie van het alledaagse leven te onderkennen, opdat wij de werking en de kracht van het onbewuste in ons leven leren herkennen, erkennen en waarderen. Het zal ons dan gemakkelijk vallen tegenover de rechterlijke instanties aan te tonen dat de delinquenten met een onschuldwaan geen 'grote leugenaars' zijn, maar 'grote loochenaars' en deswege een intensieve behandeling behoeven.

Summary

The problems of the delusion of innocence in forensic psychiatry are dealt with in connection with three cases.

The importance of early, adequate psychiatric care for delinquents, who

fancied themselves innocent is mentioned:

- 1) A person with a delusion of innocence is untreatable, if the treatment begins several years after the crime. The delusion is steeled.
- 2) Delinquents with a steeled delusion of innocence relapse very rapidly during resocialisation or perpetrate a still more serious crime.
- 3) The delusion of innocence can fade away by early, adequate psychotherapeutic care and so the chance of recidivism is strongly diminished.

The importance of the delusion of innocence in every day life and psychoanalytic practice is briefly mentioned.

Literatuur

- 1 Jaspers, K., *Allgemeine Psychopathologie*, 5te Auflage, Springer Verlag, Berlin, 1948.
- 2 Dijk, W. K. van, *Psychogene Psychosen*, Acad. proefschrift, 1963, Groningen.
- 3 Laing, R. D., Esterson, A., *Sanity, Madness and the Family; Families of Schizophrenics*, Tavistock Publications, London, 1964.
- 4 Bateson, G., Schizophrenic distortion of the communicative function. In: E. C. Whitaker (Ed.), *Psychotherapy of Chronic Schizophrenic Patients*, Little Brown, Boston, 1956.
- 5 Bateson, G., Jackson, D., Harley, J. and Weakland, J., Toward a theory of schizophrenia, *Behav. Sci.* I (1956) 251.
- 6 Bateson, G., Jackson, D., Harley, J., and Weakland, J., Note on the double bind, *Family Process* 1962, p. 154.
- 7 Hoekstra, R. C., The 'Double Bind', that is to say a psychic stranglehold, *Psychiat. Neurol. Neurosurg.* 1971, 391-400.
- 8 Hoekstra, R. C., *Sexuele Doding*, Acad. Proefschrift, 1969, Groningen.
- 9 Le Coultre, R., De splijting van het Ik als centraal neuroseverschijnsel (1966) in: *Psychoanalytische thema's en variaties*. Van Loghum Slaterus, Deventer (1972).
- 10 Fenichel, O., Zur Oekonomie der Pseudologia Phantastica, *Intern. Zeitschrift f. Psychoanalyse* XXIV, 1939.
- 11 Freud, A., Metapsychological Assessment of the adult Personality, *Psychoan. St. of the Child* XX, 1965.
- 12 Lempp, R., Der Wahn im Kindes- und Jugendalter, in *Wahn*, herausgeg. W. Schulte und R. Rölle, Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1971.
- 13 Gabel, J., *La fausse conscience. Essai sur la réification*, Paris, 1962..
- 14 Kuiper, P. C., *Psychoanalytische Betrachtungen über Wahnbildung in Wahn*, herausgeg. W. Schulte und R. Tölle, Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1971.
- 15 Bayer, W. von, Wege in den Wahn (Angst und Wahn) in *Wahn*, Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1971.
- 16 Freud, S., *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 12te Auflage, Imago Publ. Co., London, 1947.